

idrak

Dini Arařtırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies
Cilt/Volume-3 • Sayı/Issue-2 • Aralık 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 2

15 Aralık | December 15, 2023

Mağrib'te Akâid Eş'arlığına Davet:

Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) *Lahnü'l-avâm* Adlı Eseri

An Invitation to 'Aqâ'id Ash'arism in the Maghrib:

The Case of Abû 'Alî al-Sakûnî's Lahn al-'awâm

Ahmet Selim Harputlu

Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Samsun/ Türkiye.

Res. Asst., Ondokuz Mayıs University, Institute of Postgraduate Education,
Department of Basic Islamic Studies, Samsun/ Türkiye.

ahmedsharputlu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7302-2863

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 30 Eylül | October 2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 1 Aralık | December 2023

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Aralık | December 2023

Atıf | Cite as

Harputlu, Ahmet Selim. "Mağrib'te Akâid Eş'arlığına Davet: Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) *Lahnü'l-avâm* Adlı Eseri". İdrak Dini Araştırmalar Dergisi 3/2 (Aralık 2023), 341-377.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Telif | Copyright ©

*idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.
The copyrights of articles published in idrak belong to their authors.*

Published by Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Giresun University Faculty of Theology, 28200, Giresun, Türkiye.

Mağrib'te Akâid Eş'arîliğine Davet:

Ebû Alî es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) *Lahnü'l-avâm* Adlı Eseri

Öz

Müslüman bilginler, tarih boyunca iman-küfür sınırını tayin eden elfâz-ı küfür ve dinen sakıncalı bulunan sözler hakkında eserler telif ederek, yaşadıkları toplumun din anlayışını gözler önüne sermişlerdir. Bu çalışma, Ebû Alî es-Sekûnî'nin *Lahnü'l-avâm* adlı eserini metin analizine tabi tutarak modern dönem çalışmalarında ihmal edilen Mağrib toplumunun din algısını çeşitli örnekler üzerinden takdim etme çabasıdır. Sekûnî'nin yaşadığı toplumu gözeterek kaleme aldığı eserindeki temel hedefi ve zihni arka planı belirlemek adına, öncelikle onun Mâlikî-Eş'arî kimliği üzerinde durularak dini aidiyet dünyası belirlenmiştir. İmanı bir bilgi konusu olarak ele aldığı görülen Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*'ında Mağrib toplumunun gündelik yaşantısında açığa çıkan yaklaşık iki yüz kadar halk deyişini derlemiş, bunların tevhid düşüncesiyle bağdaşmayan veçhelerini ve küfürle ilişkili boyutlarını ortaya koymuştur. Eserde Mu'tezile, Kerrâmiye gibi İslâm mezhepleri ile mutasavvıflar, şairler, astrologlar gibi diğer entelektüel kesimler toplum itikadını yanlış yönlendirdikleri gerekçesiyle hedef alınmıştır. Eser, iman, teşbih, tecsîm, müteşâbih nasların tevili, hulûl anlayışı gibi konularda toplum inancının sahih bir yöne çevrilmesi adına akâid formunda bir Eş'arîliğe çağrı şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kavramlar: Kelâm, Eş'arîlik, İman, Küfür, Astroloji.

An Invitation to 'Aqâ'id Ash'arism in the Maghrib:

The Case of Abû 'Alî al-Sakûnî's *Lahn al-'awâm*

Abstract

Throughout the history, Muslim scholars have displayed the religious understanding of the society in which they live in by writing books about words of infidelity and religiously objectionable words that determine the border between faith and blasphemy. This study is an effort to present the religious perception of the Maghrib society, which has been neglected in modern period studies, through various examples, by subjecting the work of Abû 'Alî as-Sakûnî named *Lahn al-'awâm* to text analysis. In order to determine the main goal and mental background of Sakûnî's work, which he wrote taking into account the society in which he lived, the world of religious belonging was determined primarily by focusing on his Mâlikî-Ash'arî identity. Sakûnî, who is seen to treat faith as a subject of knowledge, compiled about two hundred folk sayings revealed in the daily life of Maghrib society in his work of *Lahn al-'awâm*, revealing aspects of them that are incompatible with the idea of tawhîd and the dimensions associated with blasphemy. In the work, Islamic sects such as Mu'tazila, Karrâmiyya and other intellectual segments such as sûfis, poets, astrologers are targeted on the grounds that they mislead the creed of society. The work can be interpreted as an invitation to Ash'arism in the form of 'aqâ'id in order to turn the community's belief in a correct direction on issues such as faith, tashbîh, tajsîm, the interpretation of mutashâbih verses and the understanding of hulûl.

Keywords: Theology, Ash'arism, Faith, Kufr, Astrology.

Giriş

Kişiyi iman dairesinden çıkararak, küfre girmesine sebep olacak sözler dini literatürde “elfâz-ı küfür” tamlamasıyla ifade edilmektedir. “Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dini hükümleri (zarûrât-ı dîniyye),”¹ inkâr etme niteliğine haiz olan bütün sözler elfâz-ı küfür kapsamındadır. Zira Allah’tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna şهادet etmek, icmali bir iman beyanı olup kişiye mü’min olma vasfını kazandırırken, beraberinde zorunlu olarak diğer iman esaslarını kabul etmeyi getirmektedir.²

Elfâz-ı küfür tekfir ile ilgili bir meseledir. Dile getirilen herhangi bir sözün kişinin Müslüman kimliğini tartışmaya açıp bazen tekfiriyle sonuçlanması doğrudan iman esaslarıyla ilişkili olduğundan, meseleyi öncelikli olarak kelâm ilminin iştigal ettiği sahalardan biri haline getirmiştir. Bununla birlikte küfrü gerektirecek sözler sarf etmeye bağlı olarak kişinin imandan çıkması, bazı dünyevi sonuçları doğurduğundan elfâz-ı küfür fıkıh kitaplarının da ilgilendiği bir mesele olmuş, özellikle Hanefî gelenekte elfâz-ı küfre dair ciddi bir literatür oluşmuştur.³

İmanın karşısında konumlanan küfrün lafızlarla olan doğrudan ilişkisi, kişinin sahip olduğu iman değerini tartışmaya açmayacak bir biçimde konuşması meselesini gündeme getirmiştir. Esasen konuya ilişkin eserlerin temel gayesi de toplumu ortak bir din dilinde bir araya getirmektir. Nitekim elfâz-ı küfür risalesiyle Osmanlı düşünce dünyasında etkili olan Hanefî fakih Bedr er-Reşîd’in (ö. 768/1366) eserini kaleme almaktaki gayesi, toplumun avâm ve havâs tabakalarının küfrü gerektiren lafızları dile getirmeleri karşısında hissettiği

1 Ahmet Saim Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/26.

2 Söz konusu iman esasları, “âmentü” şeklinde bilinen, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere iman etmektir. bk. Ahmed Sâim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), 63-64.

3 bk. Said Nuri Akgündüz - Zübeyir Bulut, “Akaiden Fıkha: Hanefi Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017), 897-920.

mesuliyettir.⁴ Bu endişe ve maksatlarla Bedr er-Reşîd gibi birçok İslâm bilgini, yaşadıkları toplumun dini değerlerinden uzaklaşmaları, din konusundaki bilgisizlikleri gibi sebeplerle kişinin imanını kaybetmesine neden olabilecek sözleri kayıt altına almış, toplumun gündelik hayatlarında dile getirdikleri ifadelerini dahi sahih buldukları din anlayışı doğrultusunda şekillendirme gayreti içerisinde olmuşlardır.⁵

Ebû Alî künyesiyle bilinen Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Hamd b. Halîl es-Sekûnî'nin (ö. 717/1317) Müslümanların inanç bakımından hatalı söylemlerini konu edinen eseri, *Lahnü'l-avâm fi mâ yetealluku bi-ilmi'l-kelâm* (Halkın kelâm ilmiyle ilişkili telaffuz yanlışlıkları) başlığını taşımaktadır. Eserin muhtevası insanı küfre götüren kelime, terkip ve cümleleri tespit ve tashihe yönelmiş, ancak müellif Sekûnî, eserini elfâz-ı küfür kavramıyla tesmiye etmek yerine isimlendirmede "lahn" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Eserin küfür lafızları dışında, dinen hoş görülmeyen ifadeleri de ihtiva etmesi, müellifin daha kapsamlı bir adlandırmaya yönelmesinin sebebi olmalıdır.

"Lahn" sözlükte, irapta hata yapmak, dil, şarkı, zekâ, imalı konuşma ve mana gibi birçok anlama gelmektedir.⁶ İstilahi kullanımıyla "lahn", Arapçanın fasih yapısından uzaklaşılmasıyla ortaya çıkan, konuşma ve okumada dil hatalarını ifade eden bir terimdir. Arap fetihlerinin hızlı ilerleyişine bağlı olarak, Araplar dışındaki Acem unsurların İslâm dinine girmeleri, inandıkları dinin dilini öğrenme isteklerini beraberinde getirmiştir. Ancak bu süreçte Arapçayı lafız ve hareketleriyle hata yapmaktan koruyamamaları, dil bilginlerinin "lahn" olgusunu gündemlerine almalarına neden olmuştur.⁷ Bu doğrultuda Kur'an ve Sünnet gibi temel dini metinlerin dahi yanlış

4 Ali el-Kârî, *Şerhu'l-İmam Ali el-Kârî ala kitabi elfâzi'l-küfr*, thk. Tayyib b. Ömer Hüseyin Şinkiti (Riyâd: Dâru'l-Fazîle, 2002), 23; Muharrem Kuzey, "Osmanlı'da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 209.

5 Bu konuda gelişen literatür için bk. Muharrem Kuzey, "Osmanlı'da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016) 207-228.

6 Ebu'l-Fadl Cemaluddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 13/381.

7 Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 1/14.

anlaşılmasına yol açan “lahn” problemi karşısında, Arapça lisanını korumaya yönelik çalışmalar yapılmıştır.⁸

Sekûnî, Lahnü'l-avâm'ında, bazen halkın Arapça kelimeleri tahrif etmesine örnekler verir. Ancak onun asıl maksadı, insanların inanç açısından hatalı ifade ve tabirlerini derlemektir. Bu yönüyle o, esasen Arap dili literatürünün konusu olan “lahn” kavramına itikadi bir içerik yüklemiştir. Lahnü'l-avâm, başlığı itibariyle her ne kadar avâma hitap ediyor gözükse de çeşitli İslâm mezheplerine mensup âlimlerin, sûfîlerin, şairlerin, mütekellim ve felâsifenin, inanç bakımından “tehlikeli” sayılan söz ve eserlerini de konu edinmektedir. Ayrıca eserin, günümüz toplumlarının yoğun ilgi gösterdiği astrolojiye eleştiriler getirmesi, bir bilgi konusu olarak astrolojinin değerini irdemesi, Lahnü'l-avâm'ın yazıldığı dönemin dışında günümüze hitap edebilen veçhesini oluşturur. Eserin bir diğer ayırt edici özelliği kuşkusuz yazıldığı coğrafyadır. İslâm'ın doğu yakasında tarihin bir döneminde gündelik yaşantıda küfrü gerektirecek sözleri derleyen eserler bulunsa da İslâm'ın batı topraklarını oluşturan bölgelere dair bu konuya odaklanan çalışmalar bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidereceğini umduğumuz Lahnü'l-avâm'a dair bu çalışma, Mağrib İslâm'ında hangi kelime ya da ifadenin küfürle ilişkilendirildiği hususunu açığa çıkarırken, halkın din algısı ve kültürel dokusu hakkında da fikir verecektir.

1. Yaşantısı ve Mezhebî Kimliği ile Sekûnî

Sekûnî'nin hayatıyla ilgili biyografi kaynaklarına yansıyan bilgiler kısıtlıdır. Asıl memleketinin Endülüs'ün İşbiliye kenti olduğu, daha sonra ailesiyle birlikte Mağrib'e göç ettiği yönünde genel bilgiler söz

⁸ bk. Selman Yeşil, *Harîrî'nin Lahn Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 74, 77.

konusudur.⁹ Vefat tarihine dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte 717/1317 yılı kabule şayan görülmüştür.¹⁰

Sekûnî Mâlikî-Eş'arî bir sima olarak, Kur'an, hadis, fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilimlerin farklı sahalarındaki birikimleriyle öne çıkan seçkin bir aileye müntesipti.¹¹ Ancak ailesinden gelen bu ayrıcalıklı duruma rağmen memleketi Endülüs, siyaseten oldukça zor bir durumdaydı. Sekûnî ve ailesinin yaşadığı 7/13. yüzyıl ve 8/14. yüzyılın başları, İslâm'ın batı coğrafyasında siyasi kargaşanın had safhada olduğu bir dönemdi. Muvahhidler devletinin Endülüs'te Hristiyan güçleri karşısında 609/1212 tarihinde İkâb savaşında yaşadığı hezimet, siyasi ve kültürel üstünlüğü Müslümanlar aleyhine geliştirdi ve bu durum Muvahhidler'in 667/1269'da resmi olarak tarih sahnesinden çekilmesine neden oldu.¹² Müslümanların Endülüs'te yayılcı Hristiyan tehdidiyle yüzleştiği bu süreçte Kurtuba 633/1236'da, Belensiye 636/1238'de, Mürsiye 640/1243'de ve Sekûnî'nin memleketi İşbiliye kenti 646/1248'de Müslümanların elinden çıktı.¹³

Muvahhidler'in kurucu figürü Muhammed b. Tûmert (ö. 524/1130), mehdîlik ve imâmet gibi iddialarla ortaya çıkmış, teşbih ve tescim düşüncesine şiddetle karşı, tevhid eksenli bir din politiğini yürürlüğe koyan bir isim olarak ölümünün ardından dahi Muvahhidler'in siyasi ve dini politikalarını etkileyen bir simaydı.¹⁴ Ancak devletin

9 Muhammed Mahfûz, *Terâcümü'l-müellifin et-Tûnusiyîn* (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 3/47-48; Bunlar dışında kaynaklara yansıyan bilgiler Sekûnî'nin ailesine dairdir. Büyük dedesi Ahmed b. Halîl es-Sekûnî, dedesi Ebu'l-Hattâb (ö. 652/1254) ve babasının amcası Ebû Ömer Muhammed'in (ö. 646/1248) ilmi veçheleri ve toplum nezdindeki itibarları hakkında bilgiler verilir. bk. İbn Abdülmelik el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-mevsûl ve's-Sıla*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru's-Sekâfe, 1965), 1/298, 3/533-537.

10 Hacı Halife Mustafa Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beirut: Dâru Sâdir, 1994), 2/1883; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, (İstanbul: 1951), 1/788; Hayruddîn Zirikî, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlm, 2002), 5/63.

11 Ebû Alî es-Sekûnî, *Ebû Alî es-Sekûnî ve ârâühü'l-kelâmiyye* (Beirut: Dâru'l-Muktebes, 2019), 52.

12 Ahmed b. Hâlid Selâvî, *el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ*, thk. Ca'fer en-Nâsırî (Dâru'l-Kitâb, 1997), 2/220-224.

13 İbn Abdülmün'im el-Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Müessesütü Nâsır, 1970), 459, 97, 60; Sekûnî, *Ebû Alî*, 29.

14 Nitekim Muvahhidler'in ilk halifesi Abdülmümin b. Alî el-Kûmî (558/1163), İbn Tûmert'in *Mürşide* isimli akîde metninin okunup ezberlenmesini emreden bir mersûm yayınlamıştı. İlgili mersûm halifenin söz konusu iradesine aykırı hareket

yıkılış sürecinde Halife Ebu'l-âîlâ İdrîs el-Me'mûn'un (ö. 630/1232), İbn Tûmert'in fikirlerinden rahatsız olan Sünnî Mâlikî fakihleri yanına çekmek amacıyla İbn Tûmert'in gayr-ı Sünnî olarak nitelenen görüşlerinden vazgeçtiğini açıklaması, beklediği neticeyi vermedi ve devletin yıkılış süreci daha da hızlandı.¹⁵

Muvahhidler'in merkez coğrafyası Mağrib-i Aksâ'da siyasi kriz böylelikle devam ederken, devletin kurucu ismi İbn Tûmert'in siyasi-dini davetinin yanında yer alarak itibar kazanan Ebû Hafs el-Hintâtî'nin (ö. 571/1175-76)¹⁶ neslinden Ebû Zekerîyya Yahyâ el-Hafsî (ö. 647/1249), Me'mun'un kararı karşısında İbn Tûmert'in davasını kendisinin savunduğunu iddia ederek Mağrib-i Ednâ bölgesinde bağımsızlığını ilan etti ve Hafsîler devleti 625/1228 yılında Tunus ve civarında kurulmuş oldu. Böylesi bir atmosferde Ebû Zekerîyya ve devleti, Muvahhidler idaresinde yaşadığı halde Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasi ve sosyal krizden ötürü ümitsizliğe düşen Müslüman bilginlerin, sığınacağı bir limandı. Nitekim Endülüs uleması, artık geleceklerini göremedikleri vatan topraklarından Tilimsân, Mağrib-i Aksâ ve Tunus bölgelerine hicret ediyor, böylelikle söz konusu muhitler Endülüs ilmi geleneğini tevarüs ediyordu.¹⁷

Sekûnî'nin ailesi ise diğer birçok Endülüs şehri gibi vatanları olan İşbiliye kentinin Hristiyan güçlerinin eline geçtiğine şahit olmuştu. Buna karşın İfrîkiye'de hüküm süren Hafsîler, Sekûnî ve Endülüslü diğer âlimlerin aradığı siyasi istikrara sahipti. Aynı zamanda İbn Haldûn'un ifade ettiği üzere Endülüs'te valilik yapmaları hasebiyle Hafsî ailesinin mensuplarıyla Sekûnî ailesinin vatanı olan İşbiliyeliler arasında geçmişe dayanan bir yakınlık da mevcuttu.¹⁸

edenlerin öldürüleceği tehdidini içermekteydi. bk. E. Levi Provençal, *Mecmû-u resâil-i Muvahhidîyye* (Rabat: el-Matbaatü'l-İktisâdiyye, 1941), 132-133.

15 Mustafa Mağzâvî, *et-Tehavvülâtü'l-mezhebiyye fî'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs hülâle'l-asri'l-Muvahhidî*, (Cezayir: Doktora Tezi, 2012), 202; Me'mun'un İbn Tûmert'in öğretilerine cephe almasına neden olan diğer sebepler için bk. Adnan Adıgüzel, "Muvahhidler Devleti'nin Tarihi Sürecinde Rota Değişimi (İdris b. Yakup Me'mun Dönemi)", *Ekev Akademi Dergisi*, 17/55, (2013), 11-15.

16 Selâvî, *el-İstikâsâ*, 2/85.

17 Sekûnî, *Ebû Alî*, 39.

18 Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 6/437.

Hafsîler yeni kurulan devletlerinin ilmi ve kültürel gelişimine katkı sağlayacakları düşüncesiyle Sekûnî gibi birçok âlime kucak açmıştı.¹⁹ Sekûnî ve ailesinin Hafsî topraklarına ne zaman göç ettikleri hususu muğlak olmakla birlikte, muhtemelen İşbiliye kentinin 646/1248 tarihinde Hristiyan güçlerinin eline geçmesinden sonra bölgeye hicret etmişlerdi.²⁰ Hafsîler ve ulema arasındaki bu olumlu ilişki, şüphesiz Sekûnî'nin hayatında entelektüel faaliyetlerini yürütebileceği yeni bir kapıyı aralamıştı.

Sekûnî'nin ilmi hüviyeti biyografi türü eserlerde oldukça renkli resmedilir. Onun kârî', mütekellim, müfessir, mantıkçı ve fakih bir sima şeklinde tanıtılması İslâmî ilimlerin farklı sahalarındaki yeterliliğini gösterir.²¹ Ancak müellifin ilmi kariyerinde kelâm ilminin baskın olduğu müşahede edilmektedir. Nitekim *Uyûnü'l-münâzarât, et-Temyîz limâ evde'ahü'z-Zemahşerî mine'l-i'tizâl fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz* gibi günümüze ulaşan eserlerinde cedel ve münazara üslubu oldukça hakim durumdadır. Örneğin *Uyûnü'l-münâzarât*, 160 münazarayı ihtiva etmektedir.²² Eser, öncelikle melekler ile İblis arasında gerçekleşen tartışmaya yer verir.²³ Tevhid konusu bağlamında kelâmın ana konularına dair görüşler incelenir.²⁴ Hz. Nûh, Hz. Mûsa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi peygamberlerin tebliğ süreçlerinde yaşadıkları tartışmalar ele alınır.²⁵ Mağrib'in Eş'arî simalarından Ebu'l-Haccâc Yûsuf ed-Darîr'in (ö. 520/1126), Yahudi ve Mu'tezilî gruplarla tartışmaları, bunun dışında Mürcie, Şîa, gibi çeşitli İslâm mezheplerinin ayırıcı görüşlerine dair Sünnî cenahın itirazları eserin işlediği münazara örnekleridir.²⁶ Ayrıca mezkûr eserinde münazaranın niteliğine dair kanaatlerini dile getiren Sekûnî, münazarayı ilmi bakımdan

19 İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 6/438; Muhammed Razûk, "Hafsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/125-128.

20 Sekûnî, *Ebû Alî*, 55.

21 Ahmed Baba Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-dîbâc* (Trablus: Dârul-Kâtib, 2000), 301; İsmâil Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin* (Beyrut: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/788; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/63.

22 Ebu Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl Sekûnî, *Uyûnü'l-münâzarât*, thk. Sa'd Gurâb (Tunus: Menşûrâtü'l-Câmi'ati't-Tûnüsiyye, 1976).

23 Sekûnî, *Uyûn*, 15-22.

24 Sekûnî, *Uyûn*, 23-69.

25 Sekûnî, *Uyûn*, 69-89.

26 Sekûnî, *Uyûn*, 290-291, 294, 295.

belirgin yeterliliğe sahip kişilerin uğraş sahası olarak görmektedir.²⁷ Bu durum aynı zamanda Sekûnî'nin yaşadığı kültürel ortamın din ve mezhep tandanslı tartışmalar bakımından canlılığını göstermektedir.

Sekûnî'nin kelâm ilmine verdiği değer, kelâmı imanın bir gerekliliği olarak değerlendirmesinden anlaşılabilir. Nitekim dinin asıllarını bilmeyi saf iman olarak gören Sekûnî, bilgiye dayalı imanın Allah hakkında vacip ve imkânsız olan şeyleri bilmeyi içerdiğini belirtmektedir.²⁸ Ayrıca Sekûnî için kelâmın temel meselelerinden tevhid ilmi, ilimlerin en şerefliisidir. Bir ilim dalı olarak ilm-i tevhid, şer'î ve akli tüm ilimlerin kendisine bağlı olması nedeniyle "külli" bir mahiyete sahip olup, diğer ilimler onun birer parçasıdır.²⁹ Bir kategori olarak dini ilimler içerisinde kelâm ilminin gerekliliğine de değinen Sekûnî, mükellefler üzerine vacip olan ilk şeyin ma'rifetullah olduğunu zikrederek imanı bilginin konusu yapar ve ibadet ve taatleri imanın tahtında değerlendirir. Zira kâfir kişinin ameli sahih olmadığına göre öncelikli olan değer imandır. İmanın elde edilmesi mükellefin kendisiyle imana ulaşacağı ilimle mümkünken, ilim içinse nazar/tefekkür gereklidir. Çünkü Allah'ı bilmek zaruri olarak meydana gelebilen bir şey değildir. Şayet zaruri olsaydı insanların imanla mükellef tutulmaları da söz konusu olmazdı.³⁰

Sekûnî'nin Eş'arîlikle bütünleşmiş Mâlikî kimliğini *Uyûnü'l-münâzarât* adlı eseri üzerinden okumak mümkündür.³¹ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'den "şeyh" olarak bahseden Sekûnî, onun kitap, sünnet ve ümmetin icmâina olan bağlılığına vurgu yaparak, akli ve sem'î delillere vukufiyetinden övgüyle söz eder. Devam eden satırlarında sıhhatinde ittifak bulunan hadis kitaplarını sıralayarak İmam Mâlik'in *Muvatta* eserine, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserlerine yer verir.³² Bu eserler içerisinde Mâlik'in (ö. 179/795)

27 Sekûnî, *Uyûn*, 279.

28 Sekûnî, *Uyûn*, 191.

29 Sekûnî, *Uyûn*, 13-14.

30 Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl Sekûnî, *et-Temyîz limâ evde'ahü'z-Zemahşerî mine'l-i'tizâl fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Yûsuf Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 1/63.

31 Mehmet Sever, "14. Yüzyıl Şam Eş'ariliği: Tâcüddîn Sübkî Örneği", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Eş'arîlik)*, ed. Mustafa Aykaç vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 36.

32 Sekûnî, *Uyûn*, 125.

Muvatta''sına ilk sırada yer vermesi şüphesiz Mâlikî aidiyetinin bir tezâhürüdür. Nitekim Eş'arîliğe mensup Ehl-i sünnet gruplarını zikrederken, Mâlikîler'i ilk sırada, Şâfiîler ve bazı Hanefîler'i ise peşi sıra zikretmektedir.³³ Yine dinin kılıcı, ümmetin lisanı şeklinde övgüyle söz ettiği Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) Mâlikî olduğundan bahisle, İmam Mâlik'in mezhebinin kendisiyle şereflendiğini belirtir.³⁴

Eş'arîler'i hak ehli, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mensubu olarak tanımlayan Sekûnî,³⁵ eserlerinde Eş'arî, Bâkılânî, İbn Fûrek (ö. 406/1015), İsferyânî (ö. 418/1027), Cüveynî (ö. 478/1085), Ebûbekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Şehristânî (ö. 548/1153) gibi birçok Eş'arî öndere atıf ve övgülerde bulunmaktadır.³⁶ Sekûnî'ye göre İmam Eş'arî, yüce Allah'ın kendisiyle dini desteklediği, onu Müslümanlar için hidayet rehberi kıldığı bir önderdir. O, dinin şeyhi, ümmetin bilgini olarak Müslümanların sancağını yükseltmiş, inançsızların sapkınlıklarını çürütmüş, aklın delilleriyle nasları desteklemiştir.³⁷

2.2. Sekûnî'nin *Lahnü'l-avâm'ı* ve Toplumsal Hedefi

Muhtelif kaynaklarda Sekûnî'ye nispet edilen *Lahnü'l-avâm'*,³⁸ ona aidiyetini kesinleştiren en önemli veri, Sekûnî'nin bir başka eseri *et-Temyîz'*de *Lahn'e* yaptığı atıflardır. Bu bağlamda Sekûnî, Allah'ın isim ve sıfatlarının tevkifi olduğu hususunu İmam Eş'arî'ye referansla izah ettiği satırlarda bu konuyu münferiden *Lahnü'l-avâm fî mâ yetealleku bi-ilmî'l-keâm* isimli eserinde ele aldığını belirtir.³⁹ Yine aynı eserinde avâmın lisanında dolaşımda bulunduğu halde Allah, peygamberler ve din hakkında kullanılması uygun olmayan ifadeleri ilgili eserinde derlediğini belirtir.⁴⁰

Eserin kaleme alınış tarihiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sekûnî'nin *Lahnü'l-avâm'*da sûfî ve edebiyatçı Ebû Ya'kûb

33 Sekûnî, *Uyûn*, 226.

34 Sekûnî, *Uyûn*, 244.

35 Sekûnî, *et-Temyîz*, 1/207.

36 Sekûnî, *Uyûn*, 223-226; Sekûnî, *et-Temyîz*, 1/194.

37 Sekûnî, *Uyûn*, 223.

38 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Türâs, ts.), 289; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/788; İsmâil Paşa Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, thk. Muhammed Şerefüddîn (Beyrut: Dâru İhyâ-i't-türâs, ts.), 4/401; Zirikî, *el-A'lâm*, 5/63.

39 Sekûnî, *et-Temyîz*, 1/108-109.

40 Sekûnî, *et-Temyîz*, 1/121.

Yûsuf b. Alî b. Abdilmelik b. es-Simât el-Bekrî el-Mehdevî ile İfrîkiye bölgesinde yer alan Mehdiye kentinde 674/1275 tarihinde karşılaştığı ve kendisinden edindiği malumatı eserine kaydettiğine dair beyanı,⁴¹ eserin ilgili tarihten sonra kaleme alındığını düşündürmektedir. Bununla birlikte Sekûnî'nin, İbnü's-Simât'ın kardeşi Ebû Alî Yûnus b. es-Simât el-Mehdevî'den "Zamanının din ve sûfî meşâyihinin şeyhiydi." şeklinde bahsetmesi Ebû Alî'nin 690/1291 tarihinde vefat ettiği düşünüldüğünde eserini bu tarihten itibaren kaleme aldığı ihtimalini de güçlendirir.⁴² Bu noktada çalışmamız açısından önemli olan husus, İbnü's-Simât'a dair aktarımlarla *Lahnü'l-avâm*'ın Mağrib'in İfrîkiye bölgesinde kaleme alınmış bir metin olduğunun anlaşılmasıdır.

Sekûnî'nin eserini kaleme alışındaki temel maksat, insanların gündelik yaşantılarında kullandıkları ifadelerin inanç bakımından sakıncalarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda *Lahnü'l-avâm*, adından da anlaşılacağı üzere genel halk kitlesini muhatap almakta, bu doğrultuda toplumsal bir dönüşümü hedeflemektedir. Sekûnî bu vizyonu doğrultusunda yaşadığı toplumda insanların kullanageldikleri ancak inanç bakımından problemlili gördüğü sözlerini aktarır ve bunların kullanımındaki dini sakıncaları belirtir. Bazen halk arasında yaygınlık kazanmış bir dua yahut dilek terki bindeki kusurlara dikkat çekerek tashihlerde bulunur ve okuyucularına sahih alternatif seçenekler sunar. Dolayısıyla yaşadığı toplumda bir mütekekkim olarak ana hedefi, ilm-i kelâmı belirli bir zümrenin uğraş sahası olmaktan çıkarıp, toplumun diğer üyelerine de hitap eden bir ilim dalı haline bürümektir. Nitekim Sekûnî, araştırmamıza konu olan eserinde İşbiliye kentinde Yahudi bir şairin Kur'an ayetlerini tahrif pahasına şiirlerinde kullanmasına değinerek, toplumun bu duruma kayıtsız kalmasından şikayetle, inanç esaslarındaki savrulmaya dikkat çekmektedir. Hatta toplumun içinde bulunduğu itikadi cehalet, İşbiliye kentinin düşmesinin sebepleri arasında kaydedilmektedir.⁴³ Bu doğrultuda insanlar arasında revaç bulan, adet ve örflerine sirayet eden

41 Sekûnî'nin bu açıklaması, *Lahnü'l-avâm*'ın tahkik metnine konu olan nüshaları arasındaki bir yazmaya atıfla Sa'd Gurâb tarafından aktarılmıştır. bk. Ebû Alî Sekûnî, "Lahnü'l-avâm fî mâ yetealluku bi-ilmî'l-keâm", thk. Sa'd Gurâb, Havliyyâtü'l-câmiâ' et-Tûnusiyye 12 (1975), 206.

42 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 52.

43 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 45.

gayr-ı İslâmî ve gayr-ı Sünnî bâtil inançların temizlenip toplumun inanç dünyası Eş'arîliğin asıllarına göre yeniden inşa edilmelidir.⁴⁴

Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*'ın mukaddimesinde eseri kaleme almaktaki maksadını, Kur'an ile temellendirmeye çalışır. Bu doğrultuda “*En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çecekler!*”⁴⁵ ayeti, eserin kendisine yaslandığı en temel ilahi buyruktur. Sekûnî bu bağlamda öncelikli olarak “hüsün” kavramı üzerinde durarak meseleye girizgâh yapar. Güzel anlamına gelen “hüsün”, şeriatın güzel gördüğü şeydir. Güzel olanı ancak şeriatın tayin edebileceği teziyle Sekûnî, Allah'ın güzel isimleri konusunda bilgisiz olan kişinin, şeriatın vaz ettiklerine karşı çıktığını ifade ederek, Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat âlimlerinin Allah, onun resul ve nebîleri ve dini hakkında şeriatı yeri olmayan adlandırmalardan men ettiklerini belirtir. Sünnî bir müellif olarak Sekûnî'nin amacı, Allah ve onun dini hakkında anlam itibariyle kullanılması caiz olmayan ifadeleri toplumun lisanından uzaklaştırmaktır.⁴⁶

Yaşadığı toplumun Tanrı algısından son derece rahatsız olduğu anlaşılan Sekûnî, cemiyetin sahih bir itikada kavuşmasının peşindedir ve bu bağlamda Eş'arî ve Bâkîllânî gibi Eş'arîliğin kurucu ve öncü isimlerinin kanaatleri, temel referanslarını oluşturur. Din söz konusu olduğunda ibadet, dua ve gündelik yaşantıda neyin meşru ya da gayr-ı meşru olduğu konusundaki tavrı, tamamen nas odaklıdır. Buna göre şeriatın Allah hakkında mutlak bırakarak kayıtlamadığı bir ifade, aynı şekilde kullanılmalı, şeriatın Allah hakkında kullanılmasını men ettiği ise yasaklanmalıdır. Buna mukabil şeriatın izin ve men konusunda herhangi bir kayıta bulunmadığı durumlar söz konusu olduğunda üzerinde düşünülmalıdır. Eğer Allah hakkında ifade edilen söz, zihinde şüpheye (vehim) mahal bırakıyorsa reddedilmelidir. Eğer herhangi bir şüphe zihinde belirmiyorsa şeriat koyucunun belirli bir kanunu bulunmadığından mübahlığına yahut yasaklığına hükmedilmemelidir.⁴⁷

44 Hâlid Zehrî, *Min ilmi'l-keîâm ilâ fıkhi'l-keîâm* (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2017), 507.

45 A'raf, 39/180.

46 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 21-22.

47 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 23.

Sekûnî, dini bilgi seviyesi itibarıyla yetersiz olan halktan (avâm) herhangi bir insanın, Allah hakkında şeriatın belirlediği şeklin dışında kendi aralarında söyledikleri, ancak Allah ve din hakkında dile getirilmesi caiz olmayan ifadelerle konuşmasını caiz görmez. Bu minvalde müellifin topluma önerdiği reçete, Eş'arî imamların tercihleri doğrultusunda tevkifi olarak belirtilen ifadelerin dışına çıkılmamasıdır.⁴⁸

3. Lahnü'l-avâm'ın Muhatapları

Lahnü'l-avâm'da eleştiriye tabi tutulanlar sadece toplumun sıradan fertleri değildir. Ayrıca kelâmcılar, felsefeciler, şairler, sûfiler, astrologlar gibi topluma hitap etme olanağı bulunan seçkin bir sınıfın, Sekûnî tarafından sahîh bir inanca davet edildiği görülmektedir. Bu durum, Sekûnî'nin kendi inanç ilkelerine aykırı sözlerde bulunan elit bir kesimi de avâm olarak gördüğü şeklinde de yorumlanabilir. Eserin belirli bir sistematik izlediğini söylemek güçtür. Örneğin sûfi ve astrologları eleştirdiği satırlarda sıradan halkın ifadelerine yer verildiği görülür. Bu karışıklığı gidermek adına, *Lahnü'l-avâm* tarafımızca öncelikli olarak avâm/toplum gözetilerek belirli başlıklara ayrılmıştır.

3.1. Avâm'ın Allah Tasavvurunu Yansıtan Hatalı Kullanımları

Sekûnî'nin halk arasında kullanılan ve kelâmcıların öncelikli hassasiyeti olan tevhidi zedeleyebilecek ifade ve kalıplara dikkat çektiği görülür. Sekûnî'nin tevhid bağlamında üzerinde en çok durduğu ifadeler, anlamı itibarıyla Allah'ı belirli bir mekâna hasreden cümle ve dua maksatlı kullanılan hitaplardır. Bu minvalde "Ey gökyüzünün sakini!", "Ey yeşilin sakini!", "Mekânı yüce olan Sultan! Seni tespih ederim", "Ey gören, ancak görülmeyen!" şeklindeki ifadeler, Sekûnî tarafından dinin açık naslarına muhalif bulunur.⁴⁹

Yine Allah'ı belirli bir mekâna hasreden "Ey gökyüzündeki yüce!" nidası kullanılması uygun olmayan başka bir ifadedir. Nitekim Kur'an'da da gökyüzü ve fevk gibi yön bildiren ifadeler, Allah'ın

48 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 24.

49 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 24-26.

azamet ve ululuğuna yorulması (müevvel) gereken ifadelerdir.⁵⁰ Sekûnî bu bağlamda müteşabihler konusundaki kanaatlerine değinerek, söz konusu ayetlerin zahirleri teşbih ve tecsim anlamı içerebildiğinden zorunlu olarak tevil edilmeleri gerektiğini ifade eder. Sekûnî ayrıca tevil söz konusu olduğunda Sünnî kimliğini ayrıcalıklı kılan bir tavırla, bazı gayr-ı Sünnî oluşumları da karşısına alır. Bu minvalde “Rahmân olan Allah arşa istiva etmiştir.”⁵¹ ve nüzul hadisi⁵² gibi nasların anlaşılmasında teville başvurmak, Kitap, Sünnet ve ümmetin âlimlerinin icmâıyla gerekliyken, Kerrâmiye, ve Haşeviyye gibi bid’at fırkaları, ümmetin icmâına muhalefet eden mezhepler olarak tanıtılmaktadır. Bu grupların müntesipleri, müteşabihlerin anlaşılmasında teviden men ederek, nasları Allah hakkında düşünülmemesi imkânsız anlamlara hamletmektedirler. Teşbih konusunda abartılı davranarak, onun zatını yaratılmışlara uyarlamaya yönelik yaklaşımlar, müellif tarafından reddedilmiş, örneğin “Rabbimiz her gece dünya semasına şu minberden indiğim gibi iner.” şeklindeki ifade sahiplerini, cahillikle itham etmiştir.⁵³

Sekûnî halkın Allah’ın görülmesine (ru’yetullah) dair bazı ifadelerini ele alır. Bu minvalde olası bir itiraza cevap veren Sekûnî, eğer kişi ru’yetullaha ilişkin sözler sarf ederken ahireti hesaba katmaksızın Allah’ın dünyada görülemeyeceğini kast ederek konuşuyorsa, kullandığı ifadeyi dünya ile sınırlandırmadığı için hatalı bir söylemi dile getirmiş olur. Dolayısıyla Müslüman kişi, Allah ile ilgili bir ifadeyi kullanırken şeriata uygun bir anlamı kastettiğinde, bunu şüpheye mahal bırakmadan açıkça ifade etmelidir. Nitekim gerçekten ne anlama geldiği anlaşılmayan, yani takyide (sınırlandırma) muhtaç olan ve Allah hakkında kullanılan bir kelimenin, mükellef konumda olan kullar için mutlak bir biçimde zikredilmesi hatalıdır.⁵⁴

Ru’yet söz konusu olduğunda halkın kullandığı bir başka hatalı ifade, “Yarattıklarından gizlenen Allah’ı tenzih ederim.” şeklindedir. Sekûnî ilgili ifadenin dinen sakıncalı olduğunu izah sadedinde Hz.

50 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 33-34.

51 *Kur’an Yolu* (Erişim 15 Eylül 2023), Tâhâ 20/5

52 bk. Muhammed Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh (Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ, 1311), 2/53.

53 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 34-35.

54 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 24-26.

Ali'ye nispet edilen bir anlatıya yer verir. Rivayete göre Hz. Ali bir kasabın "Yedi kat tabaka ile gizlenen kimse" şeklinde Allah'a seslendiğini duyunca tepkisi sert olmuş "Ey Aptal! Allah saklanmadı, O ancak yarattıklarını perdeledi." şeklinde karşılık vermiştir.⁵⁵

Sekûnî "Allah'tan başka mevcut yok." ve "Sadece Allah var." şeklindeki kullanımları iki sebeple mahzurlu bulur. İlk olarak bu ifadeler Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) gibi sûfilerde görüldüğü üzere hulûl anlamını çağrıştırmaktadır ve bu nedenle kullanımları açıkça küfürdür. Diğer taraftan mezkûr örneklerde sadece Allah lafzının zikredilmesi, dil ve yazı ile Muhammed isminin hazfı anlamına gelmektedir. Halbuki İslâm dini Allah'ı, peygamberi Muhammed ile tek cümlede ele alan "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun resulüdür." sözü üzere bina edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamberin adının zikredilmediği ifadelerle Müslümanlığın gerçekleşmeyeceği icmâ ile sabittir.⁵⁶ Bu gibi ifadelerde asıl sorunun lafzın mutlak bir anlamda kullanılması ile ilgili olduğunu ifade eden müellif, "Ezelden Allah'tan başka mevcut yoktur.", "Ezelden Allah'tan başka yaratıcı ve rızık verici yoktur." şeklindeki doğru kullanım örneklerini zikreder.⁵⁷

Halkın kullandığı "Bu kötü bir zamandır." cümlesine değinen Sekûnî, zamanın kendisinde menfaatin ve zararın söz konusu olmayacağı, dolayısıyla ifadede yer alan şikayetin/itirazın doğrudan zamanın gerçek failine, yani Allah'a yöneleceğini belirterek bu sözün küfür olduğunu kaydeder. Sekûnî bu kanaatini "*Dehre sövmeyiniz, çünkü dehr (zaman) Allah'tan başkası değildir.*"⁵⁸ rivayeti ile istidlal eder. Hadis rivayetinin ifade ettiği anlam doğrultusunda kişinin zamanla ilgili sövgüsü, doğrudan Allah'a yönelecektir.⁵⁹

Sekûnî yaşadığı toplumun Allah tasavvurunu yansıtan birçok örnek zikreder. "Sana ancak Allah ve dirhemlerin merhamet eder." sözü Allah'a ortak koşmakla sonuçlanacak bir cümledir. "Bu Allah ve senin içindir.", "Dünya Allah ve kazananlar içindir.", "Allah ile

55 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 28-29.

56 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 52.

57 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 53.

58 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1955), 4/1763.

59 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 58.

birlikte senden başka bir şeyim yok.”, “Allah ile beraber filan olmasaydı.” gibi tüm bu cümleler sahibini şirke düşüren beyanlardır.⁶⁰ Sekûnî “Sağlığım olmasaydı, sermayem olmasaydı, filan olmasaydı, şöyle olmasaydı şöyle olurdu, ilaç olmasaydı şifası da olmazdı, ateş olmasaydı yanma olmazdı, yemek olmasaydı doymak olmazdı, su olmasaydı sulama da olmazdı.” gibi tüm bu ifadeleri, inanç sahasında sakıncalı olan yasaklı cümleler listesine eklemiştir. Sekûnî ayrıca şirke bağdaştırdığı mezkûr ifadeleri, Hz. Peygamber’in “*Ümmetimin arasında şirke, gece yürüyen karıncanın izinden daha gizlidir.*”⁶¹ şeklindeki hadis rivayetiyle ilişkilendirerek hadisle ilgili Eş’arî’ye atfettiği bir yorumu dile getirmiştir. Zira Eş’arî’ye göre keşke diyenler hadisin bahsettiği gizli şirke bulaşan kimselerdir ki böylesi ifadeler, oluşları gerçek failin dışındakilere nispet etmektedir. Tevhid inancı için son derece sakıncalı olan bu cümle kalıpları yerine bir muvahhidin “Allah var olmasaydı şöyle şöyle olmazdı (örneğin âlem yaratılmazdı), Allah ne dilediyse ancak o olur.” demesi daha doğrudur.⁶²

“Allah her şey için bir sebep yaratmıştır.” cümlesi Sekûnî tarafından tevhide muhalif içeriği nedeniyle eleştirilmiştir. Nitekim bu cümle teselsül ifade etmesi nedeniyle bâtıldır. Çünkü Sekûnî’ye göre sebep sonsuza dek başka bir sebebi gerektiren meçhul bir şeydir. Dolayısıyla cümlenin ifade ettiği inanç, âlemin kıdemini söylemeye götürerek küfre yol açacak kadar tehlikelidir. Doğru olan yargı “Allah bir şeyi bir şeye bağlı olarak, bazen de aralarında bir alaka bulunmadan yarattı.” şeklinde olmalıdır.⁶³

“Varlığı daim olanı tespih ederim, daima ma’bûd olanı tespih ederim.” cümleleri, cenaze gibi merasimlerde tilavet edilen bir dua biçimidir. Sekûnî bu tesbihatın Allah’ın varlığını anlatan ilk kısmının doğru olduğunu, ancak onun ma’bûd oluşunu ifade eden ikinci kısmının küfre yol açacak bir anlam taşıdığını belirtir. Çünkü Allah’ın daima ma’bûd olduğunu ifade etmek, ezelde birden çok âbidin varlığını ikrar etmektir ki bu durum âlemin kıdemini gerektirecektir.⁶⁴

60 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 68.

61 Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Semîr b. Emîn Züheyrî (Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1998), 377 (No. 716).

62 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 69.

63 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 70.

64 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 72.

Aynı şekilde “Bu dünya ezelidir.” cümlesi âlemin kıdemini ifade ettiğinden küfürdür.⁶⁵

Sekûnî tevhid bağlamında Mu'tezile ile ilişkilendirdiği ve halk arasında da yaygın olan kullanımlara değinmektedir. “Allah ancak iyi olanı yapar.” ifadesini Mu'tezilî içeriğinden ötürü eleştiren Sekûnî, böyle bir cümlenin âlemde iyi olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan oluşları, Allah'ın fiilinin dışında bırakarak Allah'a ortak koşmak anlamını ihtiva ettiğini belirtir. Bu arada Sekûnî Mu'tezile'yi Mecûsîlerle de ilişkilendirerek Hz. Peygamber'e nispet edilen “*Kaderiyye bu ümmetin mecûsîleridir.*”⁶⁶ rivayetini nakletmeyi ihmal etmez. Sekûnî'ye göre doğru olan ifade “Allah her şeyin yaratıcısıdır. Dilerse menfaat vereni, dilerse helak edici olan şeyleri yaratır.” şeklinde olmalıdır.⁶⁷ Sekûnî'nin Mu'tezile ile ilişkilendirerek itiraz ettiği bir diğer halk deyişi “Filan katledilmek suretiyle öldü, filan ise eceliyle öldü.” ifadesidir. Kişinin ecelinden bağımsız öldüğünü düşündüren bu cümle i'tizâlî bir ifadededir. Nitekim Mu'tezile bu gibi vakalarda katilin kişinin ömrünü bitirdiğini iddia etmektedir. Halbuki kişi her ne sebeple ölürse ölsün eceliyle ölmüştür.⁶⁸

Sekûnî “Seni mavi tavana havale ettim.” deyişinin köylüler arasında yaygın bir kullanım olduğunu belirtir. Köylülerin mavi tavan ile kast ettikleri gökyüzüdür. Müellif bu ifadenin küfrü gerektireceğini, Allah'ı mahlukların vasıflarıyla nitelendirilmesi anlamını içermesi dolayısıyla da daha şiddetli bir küfür olduğunu belirtir.⁶⁹ Bunlar dışında bazı cahillerin “Allah'ı ve onun yarattıklarını tespih ederim.” şeklindeki ifadeleri yaratılanları yaratıcıya ortak koşan ve söyleyenini kâfir kılacağından,⁷⁰ “Ey zamanların kadimi!” hitabı ise yaratıcıyı zamanla kayıtladığından, ancak böyle bir sınırlandırma öncesi ve sonrasında bahsedilebilecek yaratılmışlar için düşünülebileceğinden bâtıldır.⁷¹

65 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 73.

66 bk. Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned-ü Ahmed*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 38/443.

67 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 76-77.

68 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 95.

69 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 78.

70 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 73.

71 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 74.

Sekûnî, çeşitli vesilelerle dile getirilen Allah hakkındaki bazı ifade kalıplarını, Allah'a karşı birer hürmetsizlik bağlamında değerlendirerek konuyu naslarla ilişkilendirir. Örneğin "Ben hayır konuşuyorum, fakat konuştuğum dönüp dolaşıp aleyhime işliyor." sözü Allah'a karşı bir edepsizlik olarak değerlendirilir. Çünkü ayette belirtildiği üzere Allah'ın kulları üzerinde sayılamayacak nimeti bulunmaktadır.⁷² Yine kul, Allah'ın nice belaları üzerinden kaldırdığını da bilmez.⁷³ Keza insanların darlık ve sıkıntıda olan arkadaşlarının hal ve hatırı sorulduğunda "Allah'ın onun üzerine artırdığını (dert, sıkıntı) bir de sen ziyadeleştirme." sözü çirkin bir edepsizliktir ve yasaklanmalıdır. Ayrıca böylesi bir ifade Allah'a zulüm nispet etmektir ki onun zalim olduğunu düşünmek muhaldir. Zira mahlukat onun mülküdür. Eğer kişi Allah'ın kullarına zulmetmeyeceğini bildiren ayetleri bildiği halde kasten bunu söylüyorsa küfre nispet edilir.⁷⁴

Sekûnî, sadece Allah ve peygamberler hakkında kullanılacak ifadelerin umuma teşmil edilmemesi, bazı risalelerde rastlanılan ve övgü maksadıyla yazarların muhataplarına yönelttiği ifadelerden nehyedilmesi gerektiğini söyler. Bu minvalde "el-Aliyy, el-A'zam" gibi Rabbin vasıflarından olan ifadelerle, neredeyse peygamberlerin nitelikleriyle yarışan "Âlemin en yücesi", "Mahlukat üzere Allah'ın hücceti", "Arap ve Acemin reislerinin reisi" gibi ifadeler örnek olarak zikredilir. Bu övgüleri kullanan kişiler Sekûnî'ye göre peygamberlerden bağımsız olarak kendi zamanlarındaki bir ismi kast etseler dahi kullanılan ifadeler umumi bir anlamı düşündürmekte ve adeta nebîlerin özellikleriyle boy ölçüşüyor izlenimi vermektedir.⁷⁵

Allah hakkındaki ifadeleri bağlamında Sekûnî'nin hedefine aldığı bir diğer grup kıssacılarıdır. Zira bu grubun söylemleri, halk üzerinde belirgin bir tesir yaratmakta ve bu doğrultuda yanlış itikadların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kıssacı vaizlerin sıklıkla anlattığı bir rivayete göre Hz. Musa münacatı sırasında "Ya Rab sen uyur musun?" diye sormuş, bunun üzerine Allah ellerine birer şişe almasını emretmiş, daha sonra da üzerine uykuyu gönderince şişe-

72 İbrâhim 14/34.

73 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 90.

74 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 91.

75 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 50-51.

ler ellerinden düşüp kırılmıştır." Bu hikâyede vurgulanmak istenen husus, şayet Allah uyuyor olsaydı semavat ve arzdeki düzenin ifsat olacağıdır. Şüphesiz Allah hakkında, kıdem, beka, ilim gibi sıfatları dolayısıyla uykudan bahsetmek imkânsızdır. Zira uyku ilmin zıddıdır ve iki zıddın birlikte mevcudiyeti muhaldir. Ancak Sekûnî'ye göre Allah'ın uykudan münezzehe olduğunu anlatmak için böyle bir hikâyenin anlatılması sakıncalıdır. Çünkü hikâyede resmedilenin tersine nebîler, Allah hakkında cehaletlerinden söz edilemeyen, bu konuda ismet sıfatına sahip oldukları, ulemanın icmâıyla kesin olan insanlardır. Sekûnî bu türlü nakillerin birer İsrâiliyyât olup kesinlikleri bulunmadığından hareketle, kesin olan hususlara güvenilip söz konusu rivayetlerin terk edilmesi gerektiğini salık vermektedir.⁷⁶

3.2. Avâm'ın Dua ve İltica Lafızlarında Rastlanılan Hataları

Sekûnî, insanların dua ederken kullandıkları iltica ifadelerindeki hatalara dikkat çeker. "Ey her şeyin sebebi!", "Ey sebep! Bana sebep ol", "Ey kendisi için bir destek bulunmadığı halde dayanılan!", "Ey ümit!", "Ey kurtuluş!", "Ey emniyet veren!" şeklindeki dua lafızları, hakkında nas bulunmadığı gerekçesiyle Allah'a yönelik bir hitap şekli olarak kullanılması uygun olmayan nida tamlamalarıdır.⁷⁷ "Ey yolunu kaybetmişlerin rehberi!" ifadesi, anlam olarak Allah'ın sadece yolunu kaybeden kişilere hidayet verdiğini düşündürdüğü için kullanılmamalıdır. Bu seslenişe alternatif ve kullanılması doğru olan "Ey hidayet veren!" ifadesidir. Nitekim bu tamlama, istisnasız bir biçimde peygamberler ve melekler de dahil muhtaç olunan hidayeti yarattıklarına bahşeden Allah'ı tanımlamaya daha münasiptir.⁷⁸ "Ey vasf edilmeyen ve bilinmeyen!" ifadesi ise Allah zatını ulvî sıfatlarla tanımlayıp, kendisini güzel isimlerle tesmiye ettiği için hatalı bir kullanımdır.⁷⁹

Sekûnî'nin gündelik hayatta sıkça kullanılan dua ifadelerini gramer açısından inceleyerek akâid konusu haline getirdiği görülmektedir. "Allah seni muhafaza etsin/korusun." ifadesindeki "yühâfîzu" (يُحَافِظُ) fiilinin mezîd babların mufâale kalıbında kullanılmasının fasit oldu-

76 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 97-98.

77 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 30-31.

78 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 31.

79 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 33.

ğunu, bu şekliyle kelimenin biri diğerine galebe çalacak bir anlam içerdiğini, Allah hakkında böyle bir tasavvurun mümkün olmadığını bildirir. Bu nedenle şayet böyle bir duada bulunulacaksa kelime sülâsi kalıpta “hafeza” (حَفِظَ) şeklinde kullanılmalıdır. Sekûnî fiil kalıplarından hareketle söz konusu örneklerin sakıncasına değinince “Allah, iman edenleri korur.”⁸⁰ ayetinde geçen “yüdâfi‘u” (يُدَافِعُ) fiilinden hareketle bir izahta bulunma ihtiyacı hisseder. Zira ayette mü’minlerin korunacak olmasını ifade eden fiil, mufâale kalıbıyla zikredilmiştir. Sekûnî’ye göre bunun sebebi, Allah’ın mü’minleri kurtardığı belaların ve fitnelerin büyüklüğünü ifade içindir. Allah hakikatte kendisine herhangi bir gâlibin galebe çalması söz konusu olmaksızın kudretiyle zıtları yaratarak belaları def ettiği için Arap lisanında mufaale kalıbının iki kişiyi ifade edişi âdeti burada geçersizdir. Dolayısıyla Arap dilindeki bu ilkeden hareketle Allah hakkında bu şekilde varit olan nasların tevil edilmesi vaciptir.⁸¹

3.3. Avâmın Hastalık Durumunda Kullandığı Sakıncalı İfadeler

Sekûnî, hastalıklara ilişkin kullanılan ifadelere dikkat çeker. İnsanların amansız bir hastalığa yakalanan kişiler hakkında, hastalığın bir şer/kötülük olduğunu düşünerek söyledikleri “O, bu şerri hak etmiyor.” cümlesini eleştirir. Şer olarak görülen şey hakikatte kul için hayır olabilir. Nitekim Allah kuluna verdiği hastalık sebebiyle daha büyük bir belayı ondan def edebilir. Böyle düşünüldüğünde hastalık içinde mükafat barındıran bir hayırdır. Bu durum Allah’ın kudretini gösterdiği gibi kulun yaratıcısına olan ihtiyacını, onun karşısındaki zilletini kendisine hatırlatır. Hastalığı kötü olarak niteleyen insan, filan şahsın sağlık ve afiyete müstahak olduğunu düşünebilir. Ancak hiç kimse herhangi bir şeyi Allah için hak budur diyerek belirleyemez. Onun bütün nimetleri fazilet, her gazabı adalettir.⁸²

“Bu âmâ mazlumdur.” cümlesi Allah’ın ezelde kör olanlara zulmettiği anlamını düşündürmektedir. Ayrıca sanki âmâ olanlar için Allah katında bunun dışında bir zorunluluk varmış da Allah bu ihtimal yerine onlara zulmetmiştir. Halbuki Allah için bir zorunluluk

80 Hac 22/38.

81 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 56-57.

82 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 61.

bulunmadığı gibi o kimseye de zulmetmez. Bilakis O, herhangi bir istihkak söz konusu olmaksızın dilediği kimse için dilediğini taksim etmiştir.⁸³ Ayrıca “Gökyüzünden körlükten daha ağır bir iş inmemiştir.” cümlesinde Allah’a mekân izafesi bulunduğundan muhaldir. Bu söz arazların nüzulü, intikali ve bekasını, bununla birlikte Allah’ın hükmünden hoşnutsuzluğu ifade etmektedir ki bu iki durum haram kılınmıştır.⁸⁴

Sekûnî, hastalıklar ve diğer hoş karşılanmayan durumlar karşısında halkın “Bu yazgının kötülüğüdür.” cümlesini sıklıkla kullandıklarını belirtir. İnsanlar böyle söylemekle levh-i mahfuzda kendileri için yazılan kaderi kastederler. Bu nedenle ilgili cümle, Allah’ın hükmüne karşı bir kızgınlığı içermektedir, insanlar bu şekilde konuşmaktan men edilmelidir.⁸⁵

İnsanlar bazı ilaçların kullanılmasından ötürü hastaya ani bir rahatlama geldiğinde “Bu Meryem oğlu İsa’nın devasıdır.” derler. Onlara hastalıktan şifa bulmak niçin gecikti? Diye sorulduğunda ise “Keşke şu ilaç Meryem oğlu İsa’nın ilacı olsaydı...” şeklinde cevap verirler. Bu cümleler, İsa’nın ölüleri diriltmek, körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek gibi mucizelerinin, sanki İsa’nın kullandığı ilaçlar sayesinde mümkün olduğunu düşündürmektedir. Ancak onun mucizeleri Allah’ın kudreti sayesinde sebeplere ihtiyaç bulunmaksızın olağanüstü gerçekleşir. Bu nedenle bu ifadeler İsa’nın mucizelerinin bazı araçlarla gerçekleştiğini düşündürecek şekilde kullanılmamalıdır.⁸⁶

3.4. Avâmın Dini Değerleri Hafife Alan İfadeleri

Sekûnî’nin bu bağlamda zikrettiği örneklerden, toplumun İslâm dininin temel metinlerini, peygamberleri, Kur’an ayetlerinde konu edilmesi itibariyle hürmet duyulması gereken hususları, gündelik ilişkilerinde amiyane bir tarzda iletişim aracı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Örneğin insanlar, kendi aralarında yanlarına gelen birisine “*Sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin ey Musa!*”⁸⁷ ayetini

83 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 66.

84 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 66.

85 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 78

86 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 94.

87 Tâhâ 20/40.

ve birisi istenmeyen bir şey konuştuğunda “*Dilini hareket ettirme!*”⁸⁸ ayetiyle karşılık vermektedirler. Sekûnî’ye göre Kur’an’ın bu türlü mecazi maksatlarla kullanılması yasaklanmalıdır. Böylesi ifadeler Kur’an-ı hafife almak ve hakkında nâzil olduğu bağlamı tahrif etmeye girişmektir ki tüm bunlar ümmetin icmâıyla haram kılınmıştır.⁸⁹ Ayrıca mushaf, mescit, cami, mektep gibi kelimelerin ismi tasgir sıygasıyla kullanımlarına, şer’an tazim gösterilmesi gereken değerleri küçültücü ifadeler olması dolayısıyla karşı çıkılmalıdır.⁹⁰

Sekûnî peygamberler hakkında kullanılmasını uygun bulmadığı ifadeleri zikreder. İnsanların kendi utançlarını ört pas etmek adına dile getirdikleri “Eğer benim veya filan hakkında şöyle şöyle denilirse, peygamberlere söylenmiş olsun, filancanın başına şöyle şöyle şeyler gelsin denilirse, peygamberler için de geçerli olsun.” ifadelerinin kullanımının ve bunlara inanmanın haramlığına hükmeder. Zira kişi, kendini töhmetten kurtarmak adına nefsiyle birlikte peygamberleri işin içine katarak onlara noksanlık izafe etmektedir.⁹¹

“Ey onun bunun çocuğu!” şeklindeki küfür, sövülen kişinin soyunda yer alan olası bir peygambere uzanabileceği ihtimaline binaen, inanç bakımından son derece tehlikelidir.⁹² Sekûnî ayrıca Yusuf peygamber hakkında kullanılan bir ifadeye de yer verir. Bir kişinin zahidane bir davranışından ötürü “Bu (adam) bu konuda Yusuf’un kardeşlerinden daha zahittir.” ifadesini haram olarak görür ve söyleyen kişinin edebe davet edilmesi gerektiğini belirtir.⁹³ Hz. Peygamber hakkında dile getirilen “Allah’ım bizi peygamberin Muhammed’in şefaatine muhtaç etme!” duası, büyük bir cehaletin ifadesidir. Bunu söyleyenler bilmelidir ki Hz. Muhammed, Allah’ın kendisine has kıldığı makam-ı mahmudun sahibidir ve bütün ümmetler kıyamette onun şefaatine muhtaçtır.⁹⁴

88 Kıyâme 29/16.

89 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 83.

90 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 112.

91 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 101.

92 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 101.

93 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 102.

94 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 111.

Sekûnî, Türkçede benzer bir kullanımı olan ve Mağrib halkı arasında kullanıldığını anladığımız bir atasözünün inanç bakımından sakıncalarını zikreder. Sekûnî, Kur'an ayetlerinde de yer bulan hayvanlardan devenin halk arasında "Şu şu şeyleri neden eğri büğrü yaptın? şeklinde azarlandığını, buna mukabil devenin ise "Nerem doğru ki bunları doğru yapayım?" şeklinde cevap verdiğini aktarır. Sekûnî halktan bu cümleyi dile getirenleri gafil olarak niteleyip "*Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?*"⁹⁵ ayetini zikreder. Bu ayet doğrultusunda düşünüldüğünde görülecektir ki develer sabırla ağırlıkları kaldırmak, büyük cüsselerine rağmen az yemek, sükûnet ve kanaatleriyle Allah'ın kullarına bir lütfudur. Tüm bunlara rağmen, avâmın develerden eğri büğrü şeklinde bahsetmeleri yadırganacak bir husustur. Halbuki develer, diğer hayvanlardan daha güçlü ve faziletlidir.⁹⁶

Sekûnî halk arasında İslâm dışı çevrelerin ürünü olduğu halde cahil Müslümanlar arasında kullanılan ifadelerden de şikayetçidir. Örneğin "Dünyayı bu şekilde bulduk ve böylece terk edeceğiz." ifadesi, kıyamet gününde dirilişi ve hesaba çekilmeyi (haşr) inkâr eden mülhithlerin sıklıkla kullandığı, ancak Müslümanlar arasında da yaygın olan bir ifadedir.⁹⁷ Keza "kabirlerden döneni hiç gördünüz mü?" ifadesinin zahirini, ölmüşlerin yeniden dirilişini (ba's) inkâr anlamına geleceğinden küfür addeder.⁹⁸ "Ezelî tabakayı tespih ederim." haddi zatında Yahudi çevrelerde kullanılan ancak Müslüman halk arasında da yaygınlık kazanmış bir ifadedir. Cümlede geçen "tâbık" ifadesinin icmâ ile Allah hakkında kullanılması sakıncalıdır. "Tâbık" sözcüğü yerine Allah hakkında kullanılması uygun olan ifadeler, "kâdir, muktedir, kavî, zi'l-kuvve" şeklinde olmalıdır.⁹⁹

4. Lahnü'l-Avâm'da Şair Eleştirisi

Sekûnî'nin şiir ve sohbetlerinde sakıncalı ifadeler kullandıkları gerekçesiyle hedef aldığı bir diğer kesim şairler ve içki sofralarının müdâvimleridir. Bu bağlamda meyhane ehlinin ve şairlerin Allah'tan

95 Gâşiye 88/17.

96 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 96.

97 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 74.

98 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 74.

99 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 75-76

bahsederken, “Şarabı yaratan! Şarap dağıtan!”, “Manastırın rahibi! Manastırın sahibi ve Kilisenin rahibi!” şeklinde ifadeler kullandıkları belirtilmiş, “Ey Sa’d, Manastırdaki rahibe söyle! Gelip bardağımı şarapla doldursun.” beyti örnek olarak zikredilmiştir. Endülüslü şair Ebu’l-Hasen eş-Şüşterî’ye (668/1269) ait olan bu beyit ve benzerleri Sekûnî tarafından Allah hakkında kullanılmaları haram olan ifadeler kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰⁰

Sekûnî Leyla ve Mecnun temalı aşk şiirlerine de yer verir. Örneğin: “Leyla’nın ateşi ışığıyla evreni aydınlattı, Mecnun aşka tutuldu Leyla’yı gördü. Leyla, Ey Mecnun diyerek seslendi, Mecnun Leyla’sının çağrısına cevap verdi.” beyitleri, Leyla ve Mecnun temsillerine işaret etmekle birlikte Allah hakkında kullanılması haram olan küfür ifadeleridir.¹⁰¹

Sekûnî’nin beyitleri üzerinden hedef aldığı bir diğer şair Hallâc-ı Mansûr’dur (ö.309/922). Sekûnî bu minvalde Hallâc’ın hulûl ve ittihadı çağrıştıran şiirlerinden pasajlar sunar: “Ben sevgilimin kendisiyim, o da ben. Biz tek bir bedene hulûl etmiş iki ruhuz. “Sen beni gördüğünde onu da görmüş olursun, sen onu gördüğünde bizi görmüş olursun.” Sekûnî’nin zikrettiği bir diğer Hallâc şiiri şu şekildedir: “Mana ve hakikat birbirine girdi, biz tek bir ruh ve tek bir mana olduk. Sırları ifşa etme ey Sevgilim! Umulur ki daimi bir saadetin içinde yaşarız.” Sekûnî bu ve benzeri sözlerin açıkça küfür olduğunu, dile getirmenin ve bu ifadelerin manası üzerine düşünerek Allah hakkında tasavvurda bulunmanın haram olduğunu belirtir. Ayrıca Hallâc’a atfedilen bu türden birçok söylemin bulunduğunu ifade eden Sekûnî, bunlardan hiçbirisinin Ehl-i sünnet ve’l-cemaat tarafından kabul görmediğini belirtir.¹⁰²

Sıklılıye adasında bazı Hristiyan emirlerini peygamberlere benzetmek suretiyle şiirlerinde küfre düşen bir şairden de söz eden Sekûnî, Müslümanların bu şahsın katlini talep ettiğini ancak Hristiyan halkın kendisini kurtardığını zikreder. Kalan ömrünü tövbe ederek Sebte şehrinde geçiren bu zat ve ismi, sözlerini duyan hiç kimsenin

100 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 38.

101 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 39.

102 Sekûnî, *Lahnü’l-avâm*, 40-41.

reddedemeyeceği şekilde apaçık küfür olması nedeniyle zikre dahi değer bulunmaz.¹⁰³

Endülüs ve Mağrib'in çeşitli şehirlerinden örnekler zikreden Sekûnî, şiirlerinde Kur'an ayetlerini tahrif ederek örnekler kullanan dönemin İşbiliye sakinlerinden İbrâhîm b. Sehl (ö. 649/1251) isimli bir zattan bahseder. İbn Sehl, aslen Endülüslü olup Mağrib-i Aksâ'da Sebt'e'de ikamet etmiştir. Yahudi iken Müslüman olmuş, edebiyat tahsil etmiştir.¹⁰⁴ Onun yaşadığı 7./12. yüzyılın ilk yarısı, Endülüs'te Arap asırlarının sonu olarak anılmaktadır. Bununla birlikte şiir sanatı en görkemli günlerini yaşamakta, şairler toplum nezdindeki şöhretlerini halen korumaktadır. Toplumu etkilemesi itibarıyla Sekûnî'nin İbn Sehl'den rahatsızlığı boşuna değildir. Nitekim O, döneminin sanat çevrelerinde yıldızı parlayan bir isim olup İşbiliye şairi şeklinde anılmaktadır.¹⁰⁵ Sekûnî'nin İbn Sehl'e öfkesi o denlidir ki onun Müslüman olduğu bilgisine yer vermeyerek, kendisinden Yahudi olarak bahseder. Ayrıca İbn Sehl'in Kur'an ayetlerini tahrif etmesine karşın hiç kimsenin karşılık vermemesini, İşbiliye'nin harap düşmesinin nedenlerinden varsayar.¹⁰⁶

Sekûnî, İbn Sehl'in "Musa" isimli birini konu edindiği bazı beyitlerine yer verir. "Musa", İbn Sehl'in şiirlerinde sık sık zikredilmektedir. Musa'dan kastedilen İsrail oğullarına gönderilen ve kendisine Tevrat verilen peygamber mi, yoksa İbn Sehl'in aşık olduğu Yahudi bir çocuk mu olduğu hususu tartışılmıştır. Ancak, "Musa geçmişte sihri iptal etti, Bugün ise Musa sihir ile geldi."¹⁰⁷ şeklindeki beyti, onun Yahudi kimliği de göz önünde bulundurulduğunda Peygamber Musa ile maşuku Musa arasında teşbih yaptığını göstermektedir. Nitekim Sekûnî'nin İbn Sehl'den rahatsız olduğu ana konu, Kur'an ayetlerini Hz. Musa bağlamında asıl anlamının dışında kullanmasıdır. Bu nedenle Sekûnî'ye göre İbn Sehl'in sözleri, bu sözlerin onaylanması haram, yakılması vacip, çarşılarda satılması ise helal değildir.¹⁰⁸

103 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 44.

104 Zirikî, *el-A'lâm*, 1/42.

105 İbrâhîm İbn Sehl, *Dîvân-ü İbn Sehl el-Endelüsî*, thk. Ahmed Haseneyn el-Karanî (Londra: Müessesetü Hendâvî, 2017), 11-12.

106 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 45.

107 İbn Sehl, *Dîvân-ü İbn Sehl el-Endelüsî*, 14.

108 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 45-46.

5. Sûfîlerin Hulûl ve İttihada Sürükleyen Hatalı Sözleri

Şairlerden sonra Sekûnî'nin hedefindeki bir diğer grup sûfîlerdir. Mutasavvıfların "Allah ariflerin kalbindedir." sözü hulûl anlamını düşündürür ve Allah hakkında böyle bir tanımlama yapılması muhaldir. Sekûnî için doğru olan kullanım, cümleyi hususi kılarak "Allah'ın bilgisi ariflerin kalplerindedir." şeklinde olmalıdır. Sekûnî bu kanaatini destekleyeceğini düşündüğü bir hadis-i kudsi rivayetini argümanına delil olarak kullanır. Bu minvalde "*Ben yeryüzüne ve gökyüzüne sığmadım, ancak mü'min kululumun kalbine sığdım.*" rivayetine yorum getiren Sekûnî'ye göre burada kast edilen anlam, "Allah hakkında mekândan söz etmek muhal olduğundan arz ve semavatın onu kuşatamadığı, ancak mekân ve zamandan ve tüm hâdis niteliklerden tenzih edilmek suretiyle Allah'ı bilmenin mümkün olduğu" şeklindedir. Bu noktada mutlak kavram kullanmamanın zorunluluğuna tekrar temas eden Sekûnî, Allah'ın dilediğini anlam bakımından mutlak bırakması söz konusuysa, kulların müteşabihleri mutlak bırakma hakkının bulunmadığı, dolayısıyla teville gitmelerinin zorunlu olduğunu belirtir.¹⁰⁹ Bunun dışında mutasavvıflardan sadır olduğunu belirttiği "Allah içimde (bâtın) ve dışımdadır (zahir).", cümlesi herhangi bir izah getirilmeyip mutlak bırakıldığından, "Allah her mekândadır ve onun olmadığı bir mekân yoktur.", "Her mekânda mevcut olan Allah'ı tesbih ederim." cümleleri, Allah mekân ve zaman ifadelerinden uzak ve yüce olduğundan, kullanımları men edilmeleri gereken sözlerdir.¹¹⁰

Sekûnî namazlarda getirilen tekbir lafzının kullanımına ilişkin bazı hatalı versiyonlara da değinmektedir. Buna göre sûfîler içerisinde bir grup, elif harfi ziyadesiyle tekbiri "Allahü ekbâr" şeklinde çoğul olarak dile getirmektedir ki bu kullanımın yanlışlığı aynı kelimenin (ekbâr) küçük bir davul türü için kullanılmasından dolayıdır.¹¹¹ Bunun yanında namaz sırasında tekbir getirirken hemzeyi ortadan kaldırarak "Allahü vekber" diyen mutasavvıflara işaret eden Sekûnî, "vekber" lafzının küçük kurbağa anlamına geldiğini, eğer kişi bu anlamı kastederek tekbir getiriyorsa kâfir olacağını, kasdi bir durum

109 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 53-54.

110 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 54.

111 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 55.

söz konusu değilse de lafzın bir küfür lafzı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Sekûnî'ye göre "Allahü ekber" diyen kişi, cümleyi bir soru cümlesi haline getirerek "Allah en büyük müdür?" şeklinde anlıyor ve kullanıyorsa kâfir olur. Zira onun büyüklüğüne dair şek ve şüphe apaçık küfürdür.¹¹²

6. Lahnü'l-avâm'da Astroloji Eleştirisi

Astronomi biliminin metafiziği şeklinde tanımlanan astroloji, kadim ifadesiyle ilm-i ahkâm-ı nücûm, yıldızların konum ve hareketlerinden yola çıkarak geçmiş, şimdiki durum ve geleceğe dair bilgi elde edilebileceğine, keza yıldızların insanları ve olayları etkilediğine inanılan bir sistemdir.¹¹³ Günümüz bilimsel değerleri çerçevesinde bilgi olarak tanımlanmaya layık görülmeyen astroloji, kadim kültür döneminde gizli ilimler (ulûm-i hafiyye) kapsamında zahiri astronomi biliminin bâtını şeklinde değerlendirilmiştir.¹¹⁴

Sekûnî astroloji eleştirisine yaşadığı toplum içinde gözlemlediği halk arasında yaygın olan bazı ifade kalıplarını örnekleyerek başlar. Bunlardan ilki halkın bir bebeğin dünyaya gelmesi üzere kullandıkları "Bu ancak mevâlîddir." ifadesidir. "Mevâlîd" ile kastedilen, doğumların yıldızların getirdiği şansa bağlanmasıdır. Astrolojide önemli bir yer tutan mevâlîd literatürü bir insanın doğumu sırasında yıldızlara bakarak onun hayatıyla ilgili kehanette bulunmakla ilgilidir.¹¹⁵ Bu bağlamda Sekûnî âlemdaki tüm oluşların ancak Allah'ın takdiri ile tahakkuk edeceğini, zaruri ya da duyularla elde edilen bilgilerin dışındaki mümkünlerin ortaya çıkışında âlemin bir rolü olmadığını belirtir.¹¹⁶

Sekûnî kadınlar arasında sıkça rastlanılan ve herhangi bir olumsuz durumu kişinin yıldız düşüklüğüne bağlayan astroloji kaynaklı inanç örneklerine değinir. Örneğin "Bu filanın yıldızından kaynaklandı." olumlu bir hadise yaşanmışsa "Fılanın yıldızının aydınlığından şöyle

112 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 56.

113 Tefk Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/124.

114 İhsan Fazlıoğlu, *Kayıp Halka* (İstanbul: Papersense Yayınları, 2015), 161-162.

115 Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", 125.

116 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 78.

şöyle oldu.” aksine kötü bir olay gerçekleşmişse “Filanın yıldızının karanlığından şöyle şöyle oldu.” şeklindeki ifadeler, Sekûnî'nin kayda geçirdiği ve yaşadığı toplumda görülen astrolojik izlerin bazı örnekleridir.¹¹⁷

Sekûnî mezkûr örnekleri sıraladıktan sonra yıldızlarda insanlığa dair bir menfaatin ya da zararın bulunmadığını, tevhid ve akâid ilminin ortaya koyduğu üzere saadet ve şekavetin kaynağının gökyüzüne atfedilemeyeceğini belirtir. Daha sonra astroloji eleştirisi bağlamında Kur'an naslarından yola çıkarak yıldızların mahlukat için üç ayrı menfaati bulunduğunu zikreder. Birincisi yıldızlar, gökyüzünün ziynetidir.¹¹⁸ İkincisi yıldızlar şeytanlara atılmak üzere hazırlanmış birer taşır,¹¹⁹ üçüncüsü ise yıldızlar insanları kara ve denizlerin karanlığından aydınlığa çıkartan, kendilerini takip ederek insanların yollarını bulduğu birer alamettir.¹²⁰

Sekûnî'ye göre astrolojiyle ilgilenen münecimlerin iddiaları birer vehimden ibarettir. “Zaruri”, “nazari” ve doğruluğu kesin olan “hayriyye” ismini verdiği üç ayrı bilgi türünden bahseden Sekûnî, astrologların hükmettikleri şeylerin bu üçlü taksimden herhangi biriyle ilişkili olmadığını belirtir. Ehl-i tencîm'in yıldızlardan yola çıkarak hükmettikleri hususlar, zaruri bilgi kapsamında değerlendirilemez. Çünkü ürettikleri “bilgi” hüküm verme konusunda kesin bilgi ifade eden zaruriyat kapsamındaki bilgilerle eşit nitelikte değildir. Dolayısıyla astrolojinin yoruma dayalı ihtimaller üzere hüküm vermesini kastederek kesin bilgi ifade edemeyişini bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Astroloji aklın yolları ile elde edilen nazari bir bilgi türü de değildir. Çünkü uzayda yer alan türlü gökcisimlerinin konum ve hareketlerinden yola çıkarak, insanoğlunun gündelik yaşamı ve geleceği hakkında tahminde bulunan astrolojinin metotları arasında akıl temelli bir ilke bulunmamaktadır. Söz gelimi gökyüzünde bulunan bir yıldızın hareketiyle yeryüzünde yaşamını sürdüren insanların mutlulukları, ümitleri arasında delil-medlul, illet-malul, şart-meşrut ilişkisi gibi akli bağlantılardan söz edilemez. Dolayı-

117 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 79.

118 el-Mülk 67/5.

119 el-Mülk 67/5.

120 en-Nahl 16/16; Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 80.

sıyla Sekûnî, astrologların akli ilkelerden yoksun dile getirdikleri hükümlerle bir sonuç elde edilebileceği kanaatinde değildir. Ayrıca onların yıldızlardan yola çıkarak hüküm verdikleri şeylerin, nebîlerin bilgisine dayanan, Sekûnî'nin hayri bilgi diye andığı bir tarafı da yoktur. Sekûnî şayet astrolojinin doğruluğuna dair peygamberlere dayanan bir bilgi ulaşıyorsa, bunu kabul edeceğini de belirtir. Sonuç olarak Sekûnî için dini ve akli herhangi bir değer ve geçerliliği bulunmayan astroloji, sadece toplulukların âdetleri ile açıklanabilecek bâtil çıkarımlardan ibarettir.¹²¹

Sekûnî'nin halk deyişlerinden aktardığı örnekler, toplumun çeşitli olayları astrolojiyle ilişkilendirdiğini göstermektedir. "Fırtına sebebiyle veya Süreyyâ yıldızının (ortaya çıkardığı) rüzgâr sebebiyle bize şu kadar yağmur yağdı."¹²² gibi ifadeler, Allah'ı bırakıp yıldızlardan yardım talep etmektir. Oysa Hz. Peygamber ahabına Allah'ın şöyle buyurduğunu ifade eder: "Kullarımdan bir kısmı mü'min olarak sabahladığı gibi bir kısmı da kâfir olarak sabahlamıştır. Bize filan yıldızın etkisiyle yağmur yağdırıldı diyenler beni inkâr edip yıldızlara iman edenlerdir. Allah'ın fazlı ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı diyenler, işte bunlar bana iman edip yıldızların yağmur yağdırabileceğini inkâr edenlerdir."¹²³

Sekûnî, astrolojinin ahkâm isimli dalı üzere eleştiriler getirir. Ahkâm astrolojisinin kısımlarından ihtiyarat, belirli bir işi uğurlu ve uğursuz olduğuna inanılan vakitlerde yapıp yapmamayı mümkün kılan takvimler hazırlamaktan ibarettir. Bu takvimlere bakılarak girişilecek herhangi bir iş için en uğurlu an tayin edilmeye (ihtiyar) çalışılır.¹²⁴ Bu doğrultuda sahabe kaynaklı bir anlatıya eserde yer verilir. Hz. Ali'nin Hâricî tehlikesini bertaraf için ordusuyla hazır bulunduğu esnada bir adam kendisine "Ey Mü'minlerin emiri! Şu saatte savaş için harekete geçersen düşmanına yenik düşersin der." Bunun üzerine Hz. Ali, "Bu (adam) benim için düşmanlarım üzere lehime olan saati, düşmanlarım içinse benim aleyhime olan saati bildiğini iddia ediyor. Oysa ben benim ve sizin Rabbiniz olan Al-

121 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 80-81.

122 Araplara göre fırtına, bir yıldızın ortaya çıkması demektir. bk. Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-Yûsi, *el-Muhâdarât fi'l-luga ve'l-edeb*, ts., 51.

123 Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/121; Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 85.

124 Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", 125.

lah'a tevekkül ettim ve her kâhinin görüşüne karşı çıktım." diyerek Hâricîler üzere yürümüş ve savaşı kazanmıştır.¹²⁵

İhtiyarata dair bir diğer örnek Abbâsîler döneminden verilir. Am-mûriye seferi sırasında Halife Mu'tasım'ın (ö. 227/842) ordularıyla Bizans ordusu savaşmak için saf tutmuşken, Münecimler içinde buldukları günün harekete geçmek için astrolojik olarak uygun olmadığını söylemiş, Mu'tasım kendilerine kulak vererek harekât-tan geri durmuştur. Bunun üzerine asker içindeki âlimler kendisine gelerek, astrologların görüşünü terk edip harekete geçmesini, Hz. Peygamber ve ashabı yıldızlara tabi olmayı yasakladıkları halde nice zaferler kazandıklarını halifeye hatırlatmıştır. Bunun üzerine saldırıya geçen halife ordusuna savaş emri vermiş, Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmanın bereketiyle İslâm ordusu muzaffer olmuştur.¹²⁶

7. *Lahnü'l-avâm*'da Yasaklı İsim ve Kitaplar Listesi

Sekûnî, Gazzâlî'nin eserlerine son derece mesafelidir. Onun Gazzâlî'ye yönelik olumsuz tavrı, Murâbitlar döneminde (448-543/1056-1147) bazı Mâlikî kadılarının fetvasıyla Endülüs ve Mağrib'te *İhyâü ulûmiddîn'in* yaktırılması hadisesini hatırlatır.¹²⁷ Sekûnî, Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn, Nefhu'r-rûh ve't-tesviye* gibi eserlerinin bazı bölümlerinin okunmasından kaçınılmasını salık verir. Keza Gazzâlî'nin düşünce dünyasındaki gelişim ve sorgulamalarını konu edindiği *el-Munkiz mine'd-dalâl* eserine karşı da dikkatli olunmalıdır. Ayrıca Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinin temel kaynaklarından olan Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-kulûb'u* kaçınılması gereken eserler arasındadır.¹²⁸ Hedef gösterdiği eserlerin içeriği göz önünde bulundurulduğunda bir Eş'arî olarak Gazzâlî'de Sekûnî'yi rahatsız eden husus, Gazzâlî'nin tasavvufi görüşleri olmalıdır. Ayrıca *İhyâ'nın* sûfiler ve fakihler arasında bir karşılaştırmaya giderek, fukahayı

125 Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), 3/174; Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 86.

126 Yûsi, *el-Muhâdarât fi'l-luga ve'l-edeb*, 51.

127 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri mülûki'l-Endülüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2013), 1/48-49.

128 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 114.

dünyalık kazanç peşinde olmakla itham etmesi, Sekûnî'nin fakih kimliğini rahatsız eden muhtemel sebepler arasındadır.¹²⁹

Sekûnî'nin tehlikesine dikkat çekerek toplumu özellikle ikaz ettiği isimler arasında Mu'tezilî simalar bulunur. Bu doğrultuda Mu'tezilî düşünce dünyasıyla birlikte tasavvufi eğilimleri de bulunan, İbn Meserre el-Cebelî'den (ö. 319/931) bahseder. Mağrib ve Endülüs'ün otoriter Mâlikî fakihî İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö. 386/996) İbn Meserre el-Cebelî'ye reddiye kaleme aldığına dikkat çeker.¹³⁰ Zemahşerî'nin Mu'tezilî düşüncelerle dolu ve insanı küfre götürecektir tefsirinin okunmasından da men eder. Ayrıca bu esere *Kitâbü't-temyîz limâ evde'ahü'z-Zemahşerî mine'l-i'tizâl fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz* isimli reddiye kaleme aldığını belirtir.¹³¹ Kurtuba kadılarında Münzir b. Se'îd el-Belûtî (ö. 355/966), Sekûnî'nin Mu'tezile ile ilişkilendirerek hedef aldığı isimlerdendir. Sekûnî, Belûtî'nin Mu'tezile "fitnesinin" iktidarda olduğu dönemlerde doğuda bulunduğunu, Endülüs'e i'tizalle kirlenmiş düşünceleriyle döndüğünü ifade eder.¹³²

Sekûnî'nin son derece rahatsız olduğu bir diğer grup felsefecilerdir. Bu bağlamda İhvân-ı Safâ risalelerine değinir ve bu risalelerin yazarlarını İslâm ve Müslümanların yoluna musallat olmuş dinsiz, sahtekâr kişiler olarak niteler. Ayrıca aynı zamanda bir Mu'tezile kelâmcısı olan Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), Basra Mu'tezilesinin öncülerinden Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm (ö. 231/845), felsefi veçhelerine dikkat çekilen ve ağır ithamlarla nitelendirilen yazarlar arasındadır. Kelâmcı ve filozof Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshâk er-Râvendî (ö. 301/913-14 [?]), Meşşâî okulunun kurucusu Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî (ö. 252/866 [?]), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198) gibi isimler, felsefi görüşleri sebebiyle halkın gözünden düşürülmeye çalışılan simalardır.¹³³ Aynı satırlarda yer alan Ebû Ubeyde Ma'mer

129 Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut, Dâru'l-Marife), 1/16-18.

130 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 114.

131 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 116.

132 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 115-116.

133 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 116.

b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824 [?]) ise muhtemelen Haricîliğe olan intisabı dolayısıyla bid'at ehli görülür.¹³⁴

Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), akâide ilişkin konularda cahil olduğu, özümsemediği şeyler hakkında konuştuğu, Murâbitlar döneminin muhalif sûfilerinden Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Hüseyin eş-Şilbî el-Mirtülî'nin (ö. 546/1151) *Hal'un-na'leyn* adlı eseri, yine Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si*, tasavvufi içerikleri dolayısıyla avâmın görüşlerine kulak vermemesi, eserleriyle iştigal etmemesi gereken eserler arasındadır.¹³⁵ Ayrıca İbnü'l-Fârız olarak bilinen Ebû Hafız Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235) gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerinde zahiren hulûl ve ittihad manasına gelen kasidelerinden uzak durulmalıdır. Bu türlü ifadeler kelâm kitaplarında açıklandığı üzere bâtıldır. Şairler, kaside ve şiirlerinde hulûl ve ittihadın dışında başka anlamları kastettiklerini iddia edebilirler. Ancak içlerindeki maksatları sadece Allah'ın bilebileceğini ifade eden Sekûnî, lafızların okunmasıyla anlaşılan hulûl ve ittihad içeren manaların, gayr-ı meşru sayılmak için yeterli olduğunu belirtir.¹³⁶

Sekûnî eserini okuyucusuna nasihatlerle bitirir. Döneminde hitap ettiği Müslümanlara, Hz. Peygamber'e, kendisine nâzil olan Kur'an'a, onun sünnet ve dosdoğru yoluna güvenmeleri ve sıkı bir bağlılıkla bağlanmalarını tavsiye eder. Daha sonra yolları takip edilmesi gerekenler, Mü'minlerin halifeleri, sahabe ve tabiîn neslidir. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ise din konusunda doğru bir yöntemi savunan, tereddüt etmeksizin tabi olunacak usûlü'd-dîn imamlarından bir Ehl-i Sünnet mümessilidir. Sekûnî Eş'arîden bahsederken Beyhâkî (ö. 458/1066) ve İbn Asâkir (ö. 571/1176) gibi hadisçi kimliklerine vurgu yaptığı isimlerin Eş'arî hakkındaki övgülerine değinir. Bunlar dışında Eş'arî'nin emanetine sahip çıkan iki talebesi Ebû Abdillâh b. Mücâhid et-Tâî

134 Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü'n-Ne-dîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhim Ramazân (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1997), 72; Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 116.

135 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 117.

136 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 118.

(ö. 370/980), Ebu'l-Hasen el-Bâhilî (ö. 370/980) ile Kâdî Ebû Bekir b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013), Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Ebû Bekir b. Fûrek (ö. 406/1015), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) gibi isimler, Sünnî ulemanın övgüsüne mazhar olan ümmetin aydınlık yüzü Eş'arî imamlardır. Bu satırlarda Cüveynî'nin de talebesi olan Gazzâlî'ye yer vermemesi, ona ve eserlerine olan mesafesinin bir diğer göstergesidir. Sekûnî, mezkûr Eş'arî imamların izlerini takip etmenin gerekliliğini ümmetin fırkalara ayrılacağını ifade eden fırak hadisi rivayetiyle ilişkilendirir.¹³⁷ Hz. Peygamber'in ümmeti, hadiste belirtildiği üzere fırkalara ayrıldığında Eş'arîliğe tutunmak, peygamberin sünnetini savunmayı sağlayacak ve Allah böylelikle dinine yardım edenleri ümmetinin seçkinlerinden kılacaktır.¹³⁸

Sonuç

Sekûnî kariyeri Endülüs ve Mağrib'te şekillenen Mâlikî-Eş'arî bir âlimdir. Cüveynî gibi Şâfiî-Eş'arî kelâmcılarından övgüyle söz etmekle birlikte, Sekûnî üzerinde tesir bırakan en önemli Eş'arî bilgin Bâkılânî'dir. Bu durum Bâkılânî ile kendisi arasındaki Mâlikî aidiyet birlikteliğiyle yakından ilişkilidir.

Sekûnî yaşadığı toplumda bilgiye dayalı bir iman anlayışı inşa etme niyetindedir. Bu bağlamda tevhid ilmi onun düşünce dünyasında merkezi bir noktadadır. *Lahnü'l-avâm*'da yaşadığı toplumun farklı katmanlarını bu denli derinlikli incelemesinin sebebi de bu hassasiyetinden kaynaklıdır. Onun Sünnî inanç dünyasında hatalı kabul edilen sözlere yaklaşımının iki şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Bu minvalde tekraren "diyorlar" (يقولون) şeklinde çeşitli sözlerini aktardığı insanlardan nasları inkâr eden, kutsalları hafife alanların ilgili ifadeleri küfür lafızları kapsamında değerlendirilerek, sahipleri küfre nispet edilir. Bunun dışında kelâmî açıdan tetkik ettiği muhtelif halk deyişlerine karşı genel yaklaşımı, ifadelerin inanç bakımından sakıncalarına işaret etmek, bunlar yerine doğru ifade kalıplarını örnekleyerek bir anlamda topluma nasihat etmek şeklindedir. Bu

137 bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, Sünen, thk. Suayb Arnavut (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Fiten" 5/128-129 (No.3992) 138 Sekûnî, *Lahnü'l-avâm*, 119-120.

noktada bazen insanlar arasında dini bir anlam yüklenmeyen ifade ve cümleleri birer itikad problemi haline getirdiği görülmektedir.

Sekûnî yaşadığı toplumun inanç manzarasını resmettikten sonra muhataplarına Eş'arî imamların yöntemlerini benimsemelerini tavsiye eder. Bu bağlamda İslâm ümmetinin fırkalara ayrılacağını haber veren hadis rivayetini ele alan Sekûnî, kurtuluşun Eş'arî imamların yoluna tabi olmakla gerçekleşeceğini belirtir. İlgili satırlarında müte-kaddimûn Eş'arî kelimelerinin ismini zikretse de onun *Lahnü'l-avâm* özelinde öncelikli muhataplarının halk tabakasından oluşması, kelâmın ayrıntılı konularının işlendiği bir Eş'arîlikten ziyade, akâidle sınırlı bir Eş'arîliği topluma deklare ettiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel**, Adnan. "Muvahhidler Devleti'nin Tarihi Sürecinde Rota Değişimi (İdris b. Yakup Me'mun Dönemi)". *Ekev Akademi Dergisi*, 17/55 (2013),1-20.
- Akgündüz**, Said Nuri - **Bulut**, Zübeyir. "Akaiden Fıkha: Hanefi Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017), 897-920.
- Bağdatlı**, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifn*. 2 Cilt. Beyrut: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bağdatlı**, İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn*. thk. Muhammed Şerefüddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, ts.
- Buhârî**, Muhammed. *el-Câmiu's-Sahîh*. 9 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ, 1311.
- Buhârî**, Muhammed. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Semîr b. Emîn Züheyri. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1998.
- Câhiz**, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Çelebi**, Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.
- Fazlıoğlu**, İhsan *Kayıp Halka*. İstanbul: Papersense Yayınları, 2015.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâü ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Himyerî, İbn Abdülmün'im. *er-Ravzü'l-Mi'târ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Müessesütü Nâsır, 1970.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Târîhu İbn Haldûn*. thk. Halîl Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned-ü Ahmed*. thk. Şuayb Arnavut. 45 Cilt. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 2001.

İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri mülûki'l-Endülüs ve'l-Mağrib*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 4 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2013.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

İbn Manzûr, Ebu'l-Faql Cemaluddîn. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.

İbn Sehl, İbrâhim. *Dvân-ü İbn Sehl el-Endelüsî*. thk. Ahmed Haseneyn el-Karanî. Londra: Müessetü Hendâvî, 2017.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrâhim Ramazân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.

Kârî, Ali el-. *Şerhu'l-İmam Ali el-Kârî ala kitabi elfâzi'l-küfr*. thk. Tayyib b. Ömer Hüseyin Şinkiti. Riyâd: Dâru'l-Fazîle, 2002.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Türâs, ts.

Kılavuz, Ahmed Sâim. *İman-Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.

Kılavuz, Ahmet Saim. "Elfâz-ı Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Kuzey**, Muharrem. "Osmanlı'da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 203-231.
- Mağzâvî**, Mustafa. *et-Tehavvülâtü'l-mezhebiyye fi'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs hılâle'l asri'l-Muvahhidî*. Cezayir: Doktora Tezi, 2012.
- Mahfûz**, Muhammed. *Terâcümi'l-müellifin et-Tûnusiyîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Merrâküşî**, İbn Abdülmelik. *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-mevsûl ve's-Sıla*. thk. İhsân Abbâs. 5 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1965.
- Müberred**, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1955.
- Özdemir**, Mehmet. "Muvahhidler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Provençal**, E. Levi. *Mecmû-u resâil-i Muvahhidiyye* (Rabat: el-Matbatü'l-İktisâdiyye, 1941), 132-133.
- Razûk**, Muhammed. "Hafsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/125-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sekûnî**, Ebû Alî. *Ebû Alî es-Sekûnî ve ârâühü'l-kelâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Muktebes, 2019.
- Sekûnî**, Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl. *et-Temyîz limâ evde'ahü'z-Zemahşerî mine'l-i'tizâl fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Yûsuf Ahmed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Sekûnî**, Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl. "Lahnü'l-avâm fî mâ yetealleku bi-ilmî'l-kelâm". ed. Sa'd Gurâb. *Haoliyyâtü'l-câmiâ' et-Tûnusiyye* 12 (1975), 111-217.

Sekûnî, Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl. *Lahnü'l-avâm fî mâ yetealleku bi-ilmî'l-keâm*. thk. Ahmed el-Haddâd. Kâhire: Dâru'l-âfâkî'l-Arabiyye, 2019.

Sekûnî, Ebu Alî Ömer b. Muhammed b. Hamd b. Halîl. *Uyûnü'l-münâzarât*. thk. Sa'd Gurâb. Tunus: Menşûrâtü'l-Câmi'ati't-Tûnüsiyye, 1976.

Selâvî, Ahmed b. Hâlid. *el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ*. thk. Ca'fer en-Nâsirî. 3 Cilt. Dâru'l-Kitâb, 1997.

Sever, Mehmet. "14. Yüzyıl Şam Eş'arîliği: Tâcüddîn Sübkî Örneği". *Kastamonu Üniversitesi Şeyh Şâban-ı Velî Sempozyumu (Eş'arîlik)*. ed. Mustafa Aykaç vd. 32-45. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018.

Tinbuktî, Ahmed Baba. *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-dîbâc*. Trablus: Dâru'l-Kâtib, 2000.

Uludağ, Süleyman. *Mukaddime*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.

Yeşil, Selman. *Harîrî'nin Lahn Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.

Yûsi, Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed. *el-Muhâdarât fî'l-luga ve'l-edeb*, ts.

Zehrî, Hâlid. *Min ilmi'l-keâm ilâ fıkhi'l-keâm*. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2017.

Zirikî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 2002.

